

Cultura contra cultura

Ferran Toutain

(...) La cultura que se procura al educando actúa como una autovacuna: para protegerle, con la creación de un anticuerpo, aprovechando la reacción de un organismo que rechaza un injerto aborrecible, de las amenazas y contaminaciones de una cultura que, de ser realmente disfrutada y gozada, será el procedimiento más eficaz y expedito para liberar al hombre de la sumisión a la masa y devolverle a la condición primigenia de su individualidad.

181

Juan Benet

Sobre el carácter tétrico de la historia

De totes les grans paraules, és a dir, de tots els vocables destinats a la confusió, *cultura* és amb força probabilitat la que ha sofert les més grans expropiacions. Procedent del mot llatí *cultus*, participi de *colere*, va designar en primer lloc el conreu de la terra, i amb el concepte de *cultura animi* de Ciceró es va obrir al conreu de l'esperit, al creixement de les facultats morals per la via de l'educació, l'experiència i la lectura dels grans autors. Aquest sentit es va mantenir intacte almenys fins al Romanticisme alemany, en què el terme *Kultur*, sense abandonar la perspectiva universal de la

cultura, posa l'accent en la forma particular amb què la tradició germànica realitza les constants de l'esperit humà. Faltava poc perquè Bismarck, amb la idea de *Kulturkampf*, esborrés tot vestigi d'universalisme. Aquest canvi ho arrossega tot. Si des de Ciceró fins als il·lustrats la cultura és el conreu de les virtuts comunes a tots els homes, i una determinada tradició no es podia sentir orgullosa sinó per l'excel·lència aconseguida en aquest conreu, a partir d'una certa deriva del Romanticisme, i sobretot a partir de Bismarck, la cultura és confrontació, és la lluita per imposar la ideologia nacional, per protegir les constants idealitzades de la nació de qualsevol influència externa. Aquest plantejament, que obre les portes al Tercer Reich, s'ha domesticat amb el temps però no ha perdut vigència. Després, per semblar amb més confusió el camp on germinarà la noció contemporània de cultura, l'antropologia anglosaxona s'apropiarà del terme per referir-se a qualsevol procediment, sigui de caràcter industrial o lingüístic, amb què un grup ètnic transforma la naturalesa. Aquest últim avatar del concepte és, sens dubte, el responsable de la idea segons la qual tota expansió humana té un valor cultural i aquest valor és, com una constant matemàtica, invariable per definició.

Com a resultat de les successives extensions, restriccions i viratges del

sentit original, avui dia l'ús més generalitzat de la paraula *cultura* no sembla apuntar ja, com en èpoques clàssiques, a una moral de perfecció, a la voluntat permanent d'anar sempre més enllà d'un mateix, sinó que més aviat apunta a la seva antítesi, a la moral d'identitat, al propòsit de mantenir-se fidel al que ve donat. Avui *cultura* vol dir, també, tot allò que suposadament constitueix la identitat humana, entesa sempre com la submissió a les tendències d'un determinat col·lectiu. Es tracta, doncs, d'un concepte, si és que se'n pot dir així, que tant serveix per referir-se al sentit que tenia antigament, és a dir, al coneixement de les grans obres de l'art, la literatura i la filosofia (aquestes noses ancestrals que un cert progressisme militant anomenava despectivament "la Cultura amb majúscula"), com als diversos folklores nacionals, la condició femenina, homosexual o racial i fins i tot l'anorèxia,¹ el moviment okupa i el *botellón*. Arribats a aquest punt, el lector convindrà amb mi que una paraula que pot designar amb la mateixa alegria *l'Art de la fuga* i l'Aplec del cargol o *El rei Lear* i les tribus urbanes és una paraula que, més que per fer-se entendre, serveix per confondre. Hi ha moltes altres paraules que tenen aquesta funció (recordem la frase de Malagrida segons la qual el llenguatge ha estat concedit a l'home perquè ocult el pensament),

¹ Si el lector creu que potser és una mica exagerat incloure aquí l'anorèxia, li recomano el llibre del filòsof d'origen ghanès Kwame Anthony Appiah, *La ètica de la identitat* (Buenos Aires: Katz, 2007), on, a més d'abocar-se als abismes que els *Cultural Studies* i la *Political Correctness* han obert a la societat nord-americana, trobarà una reflexió honesta i erudita sobre les conseqüències de la devaluació del concepte de cultura i la dictadura de les identitats col·lectives.

però és gairebé segur que en aquesta categoria verbal no en trobarem cap altra que hagi obtingut tal grau de reconeixement oficial. En el món occidental, tot el que es pot qualificar de cultural —i molt en especial quan porta marxamos d'originalitat i jovialitat— rep a l'instant la protecció generosa dels administradors i la devoció religiosa dels administrats, més induïts a l'adoració que no pas al coneixement. Atenent a aquesta naturalesa del fenomen, Marc Fumaroli va posar el subtítol *Assaig sobre una religió moderna* al seu polèmic llibre *L'Estat cultural*, publicat a França el 1991 amb el propòsit d'explicar els orígens, la naturalesa i les conseqüències d'una política cultural que s'acaba constituint en la fe oficial de la Cinquena República i que, en opinió seva —una opinió, d'altra banda, difícil de no compartir un cop llegides les raons en què es fonamenta—, ha conduït a la destrucció de l'esperit francès, d'aquell *esprit* amb què França va il·luminar durant segles la sensibilitat europea.

Aquest confusionisme creat a l'entorn del concepte de cultura, que tant ens diu sobre els desvaris de la societat postmoderna en què vivim, és una de les qüestions prèvies que articulen l'assaig de Fumaroli, publicat ara a Espanya en traducció castellana, setze anys més tard de la seva primera aparició, però no n'és la qüestió central. La principal raó de ser de *L'Estat cultural* és l'atac implacable que Fumaroli adreça a la manera com l'Estat s'ha aprofitat de la confusió per convertir la cultura en l'eix d'una operació de propaganda política a gran escala, tan aparentment democràtica en

els seus procediments com profundament dirigista, quasi totalitària, en la seva inspiració. Aquest projectil, llançat amb esplèndida punteria a la línia de flotació del que ha constituït durant més de mig segle la joia de la corona de l'Administració francesa, compta amb l'aval d'un prestigi acadèmic de l'atacant que ningú no pot passar per alt. Fumaroli, membre de l'Acadèmia francesa, professor de la Sorbona i autor d'una obra de singular importància sobre temes de retòrica, literatura i tradició cultural, distingida amb nombrosos premis, té tota l'autoritat d'aquest món per dir el que diu i, en principi, era d'esperar que la seva obra no recollís la indiferència de la societat. I bé, l'assaig va ser rebut amb un gran interès per una minoria que hi veia el rebrot, esperat amb ànsia, d'una sensatesa oficialment expulsada de França des de feia dècades, i amb desconfiança, o més aviat amb animadversió, per una majoria que de manera inevitable s'havia de veure reflectida en les crítiques, tan justes com despietades, que el professor Fumaroli adreçava a la política cultural de l'Estat, la política triomfant i indiscutida dels últims decennis i consagrada amb l'encens constant del progressisme postmodern pel ministeri dirigit, a partir dels anys vuitanta, per l'inevitable Jack Lang. En qualsevol cas, el llibre no va tenir cap efecte. Els responsables de la política cultural francesa van seguir impertorbables el camí traçat, com el van seguir i el segueixen, més impertorbables encara, els responsables d'aquells països que la tenen per model.

L'Estat cultural de Fumaroli comença a prendre cos amb la constitu-

ció, el 1959, del Ministeri de Cultura, una nova administració del Govern francès que De Gaulle crea perquè el seu amic André Malraux pugui dur a terme un ambiciós projecte d'extensió cultural. L'invent, que des del principi mostra una vocació omnímoda, anirà prenent cada vegada més posicions en la política francesa des d'una concepció estatalista de la cultura, en bona part inspirada per la ideologia de la lluita de classes i enlluernada pel dirigisme intel·lectual soviètic. Fumaroli traça la genealogia de l'Estat cultural, i el remunta a la França de preguerra, governada pel Front Popular, en què es comença a parlar de cultura popular i es manifesta una preocupació constant per la il·lustració de la massa, que en general es concep com a il·lustració —és a dir, com a propaganda— socialista. Aquestes no són, però, les úniques arrels amb què es planta l'Estat cultural. A la França ocupada, Emmanuel Mounier inspira l'associació Jeune France, que es proposa l'objectiu de difondre la cultura i fomentar la creació artística, i un grup d'intel·lectuals, companys de viatge del comunisme en la dècada dels trenta, funda l'escola d'Uriage, que els historiadors actuals consideren el laboratori ideològic de la revolució nacional que pretenia el mariscal Pétain. Fumaroli constata una identitat de plantejaments en els programes d'aquestes dues iniciatives, en les quals veu una actitud inequívocament contrària a la llibertat individual:

Un dels principis de l'associació [Uriage] es formula així: "No hi ha més cultura que la popular, és a dir, compartida per tots." La "cultura", en aquest sentit, esdevé el vincle pseudoreligiós o sagrat que, suprimint els individualismes, les diferències entre famílies de pensament o opcions filosòfiques, els graus socials, reuneix totes les "persones" a l'entorn d'un objecte de fe unànimement compartit i les uneix als seus "caps" (una altra paraula clau del vocabulari d'Uriage i de Jeune France). Som als antípodes de l'educació republicana i de la seva manera de tractar el problema de les elits. A la República liberal, l'educació (a més dels seus fins científics i literaris) apunta a despertar en el sufragi universal, qualsevol que sigui la vocació pròpia de cadascú, l'esperit crític i els instruments del diàleg cívic. Uriage i Jeune France, les dues pinces de la tenalla que hauria de posar fi a l'hegemonia universitària, pensen la societat futura en termes jeràrquics. A Uriage, la formació dels "caps" polítics i tecnocràtics; a Jeune France, la difusió d'una cultura emotiva i sensorial que uneixi el poble, jove o rejuenit, als seus caps, en la comunió dels cants, els espectacles, els mites i les imatges.²

L'oposició que aquí estableix Fumaroli entre una concepció liberal de l'educació la qual, proporcionant als ciutadans els mitjans necessaris per despertar l'esperit crític, tendeix a preservar la diversitat de criteris, i una concepció dirigista, abocada a una comunió de valors, símbols i mites, és el fonament de la seva crítica a l'Estat cultural.

² Tradueixo de l'edició original. FUMAROLI, M. *L'Etat culturel. Essai sur une religion moderne*. Paris: Éditions de Fallois, 1992, p. 110.

Al llarg de l'assaig, Fumaroli insisteix en la idea ciceroniana de *cultura animi*, de conreu de l'esperit. Des d'aquesta perspectiva, la cultura no pot ser altra cosa que el diàleg personal que cada individu —no pas cada societat, cada comunitat d'interessos— estableix amb el món i amb els clàssics de les arts i de les lletres que, abans que ell, han assajat la seva pròpia interpretació del món. La cultura, en aquest sentit, ha de ser forçosament atemporal i universal, és a dir, permanent i refractària a tota forma d'exaltació nacional o grupal. Tot el que pot aspirar a aportar una nació en el terreny cultural és la construcció d'una tradició de pensadors i artistes capaç d'excel·lir en l'ambició i la continuïtat d'aquest diàleg universal. Les altres versions del concepte de cultura queden, agradi o no, fora del projecte humanista i s'enfanguen inevitablement en el terreny de la propaganda política.

En l'origen d'aquesta negació del sentit secular de la paraula *cultura* hi ha, sens dubte, molt bones intencions, allò que, des de Dant, sabem que pavimenta el camí de l'infern i que, en una expressió afortunada, Todorov anomena temptació del bé. La conseqüència més greu d'aquesta bondat ha estat la trista confusió de la igualtat amb l'igualitarisme. El primer d'aquests conceptes consisteix a oferir a tothom, amb independència de la seva condició social, ètnica o sexual, les mateixes ocasions de realització personal; el segon, que ha destruït l'eficàcia del sistema educatiu, és el propòsit d'alimentar tothom amb les mateixes virtuals culturals, condemnant amb l'anatema de l'elitisme les millors voluntats d'exploració personal.

L'escola educa actualment per integrar-se a la massa, en comptes d'oferir —com havia estat sempre la seva vocació— l'oportunitat de distanciar-se'n. En això és complementària de la televisió pública, que, malgrat ser un instrument de l'Estat, o potser precisament per això, ha renunciat de manera ostentosa a difondre el conreu de qualsevol forma de virtut intel·lectual o moral. Fumaroli veu en aquesta aparent paradoxa la demostració més clara de l'enorme fallàcia que fonamenta l'Estat cultural. Si algun dia s'acongués una televisió realment cultural, la deserció dels espectadors seria espectacular i això revelaria el desinterès total i absolut del poble per aquell afany de culturalització que, des de les grans revolucions socials, no s'ha deixat mai de tenir com el dogma vertebrador de la democràcia.

Si l'Estat —és a dir, les camarilles polítiques que l'ocupen per torns— ha decidit privar-se dels dos principals instruments d'edificació cultural de què disposa, l'educació i la televisió pública, és amb tota probabilitat perquè el seu interès no rau en la cultura, sinó en la propaganda i en la neutralització, per mitjà sobretot del clientelisme, d'aquells esperits crítics que podrien posar en perill el manteniment d'un estatus que, mentre es disposa del poder, satisfà els interessos i les vanitats de les grans famílies polítiques:

Cada vegada més, la cultura d'Estat ha funcionaritzat i clientelitzat profundament les arts i les lletres, i les ha compromès, més que a cap altre país del món, amb el *music-hall* politicomediàtic. Amb aquest ardit, que ha fet reaparèixer el règim de pensions, prebendes i

sinecures de l'Antic Règim, tot un món poc abans refractari i més aviat inclinat a la rebel·lia s'ha adherit a les idees rebudes del poder i manté davant d'ell una prudència en extrem respectuosa. El pas de les arts i les lletres als afers culturals, dels afers culturals als ocis culturals, dels ocis culturals al suport de les cultures, de la cultura jove, la cultura *rock*, la cultura rap, la cultura *tag*, ha constituït la campanya de Rússia de l'esperit francès. Una sequera sorprenent s'ha abatut per tots aquells llocs on el talent solia anar per davant dels desitjos i les aspiracions del públic. Un *no man's land* envaït de soroll i atrafegament s'estén a hores d'ara entre els "creadors", dins les seves gàbies més o menys daurades, i el públic degudament "sondejat" i constrenyit a no desitjar res més que el que li és imposat per la matracca publicitària, qualificada de "comunicació social".³

186

Aquesta és la societat que tenim. Fumaroli assegura que es tracta d'un mal principalment francès, que tot això ha passat a França "més que a cap altre país

del món". És possible. Ara bé, quan Espanya recupera la democràcia i comença a rodar l'Estat de les autonomies, és precisament el moment en què l'Estat cultural francès inicia la seva etapa de màxima consolidació amb l'arribada de Jack Lang al Ministeri de Cultura. Aquesta circumstància té un pes decisiu en la política cultural que es durà a terme a tot Espanya. I Catalunya, sempre tan disposada a emmirallar-se en el model francès, no triga a acorralar els seus ciutadans en el foc creuat de dos petits Estats culturals apostats a banda i banda de la plaça de Sant Jaume. Els efectes, en una cultura molt més precària, molt més discontinua, que la francesa són devastadors: legions d'artistes d'avantguarda, agrupacions folklòriques i grups de *rock* a sou de les institucions, canals de televisió pública fonamentalment dedicats a la propaganda política i a les distraccions vulgars, i una de les pitjors situacions educatives de tot el món occidental. És l'Estat cultural.

³ *Ibid.*, p. 52-53.